

DIENES LÁSZLÓ halálának huszadik évfordulójára

Húsz év távolából emlékezve öszen, hatvannégy évesen is fiatal arcára, szívrünk szerint a testvéri szeretet ígéivel próbálnánk jelenné varázsolni mindazt, amit az idő oly gyorsan távolít: személyiségének formálódását a század eleji magyar progresszió sodrásában, az osztályharc élvonalában küzdő harcos élményeit, gondolkodói útját Marxhoz, tevékeny, jelenünkhöz vezető útját, könyvtári, szerkesztőségi, katedrai hű napszámoságát, nemes emberi alakját. De bár a mulandóság ösvényére tért ember a távolságba veszön int vissza felénk, Dienes László, *a forradalmár és tudós könyvtáros* nem fejezte be, hanem jelenünkben is folytatja harcát. Mégpedig nemcsak eredményeinknek és vívmányainknak, hanem fejlődésünk ellentmondásainak, időszerű vitáinknak is hatékony tényezőjeként.

Amikor életrajzi és arcképvázlat készítése (tehát mintegy az e tárgyban otthonosabbak, *Kőhalmi Béla, Juhász Géza, Remete László, Szalai György* és mások Dienesről szóló írásainak kivonatolása*) helyett mondanivalónkat a mában tevékenykedő Dienesre figyelve s *forradalmi múltunk mának szóló üzeneteit keresve* közelítjük meg, azt reméljük, hogy a kegyelet alkalmát a közös eszmények és

törekvések tudatosításának s ugyanakkor a vitára, tetterre, munkára kihívásnak alkalmává sikerül fordítanunk — ez pedig méltóbb tiszteletadás lenne holmi ditirambusnál.

„Provokációnk” mindenekelőtt a magyar századelő kutatóinak szól, történészeknek, könyvtártörténészeknek és szociológusoknak, aztán a két világháború közti magyar munkásmozgalom és irodalomtörténet bűvárainak s az immár történelmi távlatba jutó felszabadulás utáni könyvtárügy ismerőinek. Az ő egybehangolt munkájuk gyümölcse lehet — nem egy fájdalmasan nélkülözött forrás- és szövegkiadás, korszak- és személyi monográfia mellett — *Dienes László írásainak, levelezésének sokak által sürgetett teljes kiadása* és egy kielégítően megalapozott Dienes-monográfia. Ez előmunkálatok hiányában jobbára csak a felszínen mozog, s nem rendeződik megvilágító összefüggések folyamatába mindaz, amit e forradalmakba rohanó félszázad, az imperializmus és a fasizmus erőivel mérkőző magyar progresszió könyvtári mozgalmairól, ezen belül a *Szabó Ervin iskoláról*, jelesül Dienesről és egyéni hozzájárulásáról tudhatunk.

Ha pedig ez így van, hogyan tehetne szert *könyvtárpolitikánk* országos és helyi könyvtári gyakorlatunk előzményeinek, folytonosságának az általános támpontokon túlmenő történelmi perspektívában, konkrét gazdagságában való ismeretére, dialektikus értelemben vett tudatosságára? Hiszen csak mozaikokat lát a folyamatból, amely célok, eszmék, tervek formájában már *a század elején jelenünket, jövőnket érlelte*, s amely a benne végbement és 1919-ben kristályosodási ponthoz jutott küzdelmek, kísérletek eredményeivel már közvetlen és praktikus értelemben is részt vesz a mai magyar szocialista könyvtárügy megalapozásában, formálásában. Hogy tudná így számontartani tartozásait *az elődök elkötelező*, de végig nem vitt kezdeményezései, *felismerései* iránt, javára fordítani tévedéseiket, a jelen történelmi feltételeinek megfelelően transzformálni, kifejezteni törekvéseiknek a ma számára is értékes magvát?

Kihívásunk tehát valójában a könyvtári élet bármelyik szintjén felelősen tevékenykedő mindnyájunknak, gondolkodóknak és a hivatásbeli gondolkodás formálói-

* Vö.: *Remete László*: Dienes László (1889—1953). Bp. 1964. Főv. Szabó Ervin Könyvtár. — Idézeteink Dienesnek e kötetben szereplő válogatott munkáiból valók.

nak is szól. És arra indít, hogy az időszerűt ne Zeusz koponyájából kipattanva, hanem geneziséből kinőve, *előzményeinek egy magasabb szintre való felemelkedésként* lássuk. Ami természetesen a legkevésbé sem egyértelmű a tiszteletre méltó példák passzív reprodukálásával. Az előzményekhez való dialektikus viszony magában foglalja azok túlszárnyalását is.

A sürgetett előmunkálatok hiányában könnyelműség volna itt a Szabó Ervin-i törekvéseknek, a Tanácsköztársaság könyvtárügyének, ezeken belül Dienes szerepének vázlatos értékelésére s e forradalmi előzmények felszabadulás utáni továbbhatásának nyomonzására, az új viszonyok közt ható és formálódó, tanító és tanuló *Dienes átfogó jellemzésére* vállalkoznunk. Dienes személyes mondanivalói közül most csupán egyetlen témakört ragadunk ki, amelyet a szocializmus építésének jelen szakaszában a tudományos-technikai forradalom megvívásának könyvtári frontján különösen időszerűnek érzünk.

A könyvtár osztályharcos szerepének felismerése felé haladó fiatal Dienes *Walter Hofmann* könyvtári törekvéseiről szóló tanulmányában (1915) fejti ki legátfogóbban nézeteit a közművelődési könyvtárról s annak nevelő munkájáról. A tanulmány egyik alapvető tétele, hogy a könyvtár *közvetítő funkciót* tölt be két „halmaz”, két „rendszer”: egyfelől *a könyvek* s a bennük felhalmozott, potenciálisan hatékony ismeretek, etikai és esztétikai értékek, másfelől az irodalmat igénylő, ismereteket, esztétikai élményeket kereső *tömegek között*. A könyvtáros azonban, aki tevékenységével e funkciót megvalósítja, nem hagyatkozhat passzívan egyik rendszer spontán tendenciáira sem, hanem tudatosan *az érték propagálására*, illetőleg a kulturálisan fogékony, az értékes irodalmat igénylő közönség megnyerésére *és nevelő hatású irányítására* kell törekednie. És éppen mert a két „rendszer” közötti közvetítésben, céltudatos összehangolásukban látja a könyvtári funkció lényegét, a kiválasztást, *a gyűjtemény tartalmi építését* az olvasótoborzó és nevelő tevékenység döntő feltételeként és elsődrendű eszközeként mutatja be. Keményen bírálja a liberális könyvtárpolitikának azt az áldemokratikus felfogását, miszerint a könyvtár egyetlen olvasóról sem mondhat le s éppen ezért *a legsúlyosabb lektúr gyűjtésével* is vállalkoznia kell az olvasás alantasabb igényeinek kielégítésére. Megalapozatlannak tartja azt a nézetet, hogy *az ilyen könyvek olvasása elvezethet az értékes irodalom megismeréséhez*, megkedveléséhez, s így a bizonyos igényküszöböt el nem ért olvasók szolgálatát nem tekintí könyvtári feladatnak. *Felfelé viszont*, a kielégítendő igények színvonala s a kézbeadandó művek nehézségi foka, képzettségigényessége tekintetében *nem szab határt* sem az olvasópolitikai, sem a gyűjtő tevékenységnek. Ennek megfelelően Dienes *minden egyébnek elébe helyezi a könyvtáros személyét és munkáját*. Csak a legigényesebb munkát s az arra alkalmas, nagy műveltségű, kiváló pedagógiai tudású könyvtárost tartja elég jónak. Ott pedig, ahol ez a könyvtári munka lényegéhez tartozó minőségi követelmény a nagy forgalom miatt vagy más okból nem valósulhat meg, az ifjú Dienes szerint *inkább „az üzem korlátozásához” kell folyamodni, semmint a könyvtár értelmét veszélyeztető engedelményt tenni*. A leghatározottabban hangsúlyozza (s e véleményét adatokkal is alátámasztja), hogy „a kikölcsönzött kötetek száma nem jó mértéke a könyvtár teljesítményének”.

Kóhalmi Béla említi nekrológiájában, hogy Dienes 1952 őszén, első könyvtároskonferenciánkon is hangot adott e nézeteinek. Úgy tűnhet, nem a legmegfelelőbb összefüggésben. Hisz e konferencia leginkább éppen mint tömegdemonstráció írta be magát a magyar könyvtárügy történetébe. Azt a valóban forradalmi jelentőségű eredményt demonstrálta, hogy *a fasizmus és a háború kulturális sivatagja helyén könyvtárak sokasága van felnövekvőben*, s hogy a művelődési javakból kissermizett munkásosztály és parasztság immár tömegesen, olvasó népként veszi birtokába e könyvtárakat. És hogy ez az önmagában is *minőségi* jelentőségű mennyiségi vívmány a szocialista irodalompropaganda, a marxista tudatformálás fegyvertényeivel összeforrvá a legmagasabb értelemben vett *minőségi* irányzatot teszi könyvtárügyünk sajátjává. *A szavaknak* ebben az összefüggésben anakronisztikus, sőt — ha úgy tetszik — arisztokratikus csengésük lehetett. Egész más azonban az akusztikájuk *Dienes László egész tanításának s főként felszabadulás utáni eszményeinek összefüggésében*.

Arisztokratikus következtetésekhez valójában maga a Hofmann tanulmány sem vezet. A fent kiemelt tétel következményeivel együtt *módszertani jelentőségű*. Modellszerűen vázolja fel Dienes könyvtárkoncepcióját, s az „érték”, a „minőség” követelményét mind az irodalom tartalmainak, funkcióinak, mind a könyvtár méltó közönségének vonatkozásában kifejtetlenül hagyja. A tanulmány egészéből azonban kiviláglik, hogy Dienes e modellt nem a kiválasztott kevesek számára kívánja működtetni: ama méltó közönséget *mindenekelőtt a munkásolvasókban* látja. Továbbá azon konstruktív elemekben, amelyek társadalmilag előrevívó tevékenységükhöz keresnek épülést, információt. Az irodalmi selejt száműzésének olvasópolitikai morális joga-

sultságát egyebek közt abban látja, hogy ezzel az *élődsi, fogyasztói beállítottságú közhözség szolgálata alól szabadítja fel magát a könyvtár*. Hangsúlyozza az olvasás jelentőségét a munkásság szellemi önállóságra jutásában, s rátereli a könyvtáros figyelmét a munkásolvasók igényességére, egyéni érdeklődésük differenciáltságára. Szakitva a könyvtárosi objektivizmus polgári jelszavával, *e hivatás lényegi feladataként mutatja be az olvasó befolyásolását*. Bár itt a befolyásolás irányát csak igen általánosan jelzi, egy ugyancsak 1915-ös cikkében már a politikai értelemben vett *pártosság kívánalmának* is hangot ad. Mégpedig, hű tanítványaként *Szabó Ervinnek* (aki ez időben az osztályharc elsőrendű feladatának tekintette az imperialista háborús gépezet megbénítását), a békemozgalom irodalmának propagálására hívja fel a könyvtárosokat. És ha ezekben az írásokban a cenzúra-türte határok közt, általánosan és utalásszerűen fogalmaz is, az 1919. május 4-i *Vörös Újságban agitív erővel fejti ki a könyvtár forradalmi lényegét*, szerepét a szocialista tömegek forradalmi öntudatra emelkedésében s leplezi le a régi világ könyvtárellenes, a kultúra osztálymonopóliumát védő politikáját.

Tegyük még hozzá: Dienes felszabadulás utáni írásaiban, előadásaiban s a Szabó Ervin Könyvtár újjászervezése során kifejtett vezetői gyakorlatában már nem a modern polgári könyvtár modelljének szocialista adaptálásán fáradozik, hanem *Lenin könyvtári tanításainak egyik legelső hazai népszerűsítőjeként* s megvalósítójaként a szovjet könyvtárügy eszményeinek, módszereinek meggyökereztetésén. E felfogásban immár teljesen feloldódik a mennyiség és minőség 1915-ben még nehezen áthidalhatónak tűnt dilemmája. A könyvtár — fejtegeti a szovjet könyvkultúráról szóló 1948-as írásában — a szocialista felépítmény elemeként, az irodalmi folyamatba integrálódva fejti ki tevékenységét, amely folyamatnak alfája a marxista megalapozottságú könyvkiadás, az olcsó könyv, omegája a *tömeghatású, jó könyvtári munka*, amely a tajga favágóhoz is eljuttatja az irodalmat.

Az 1952-ben felszólaló Dienes osztályálláspontja s a tömegkultúráról vallott felfogása tehát összhangban van a konferencia időszerű, hangsúlyosan kifejezésre jutó mondanivalójával. Ha a Hofmann-tanulmány gondolatkörére visszanyúló reflexiója mégis ellenetesként hangzik, ez annak a dialektikusan gondolkodó, tapasztalt könyvtárpolitikusnak az elvtársi ellenvetése, aki már a frontális támadáskor *felismeri a vívmányok mélyén születő ellentmondásokat*, sürgeti a differenciálódást az extenziívén, egysíkúan fejlődő könyvtári munkában, hogy az összhangba jusson a társadalmi igények strukturálódásával, segítse annak kibontakozását. Dienes már a Hofmann-tanulmányban az igények széles skálájának kielégítését követeli a közművelődési könyvtártól, az 1919-es könyvtárostanfolyam megnyitójában pedig — a könyvnek a szocialista építés *egészén* belül betöltendő szerepének megfelelően — azt hangsúlyozza, hogy *a mindenki könyvtárának a tudományosan képzett olvasó szolgálatára is fel kell készülnie*, aki szakkutatóként ugyan a „tudós” könyvtárat veszi igénybe, de ezen kivüleső irodalomszükségletével a közművelődési könyvtárhoz fordul. Ugyanezen követelményt támasztja alá más oldalról az Országos Könyvtári Központ 1951-es tanfolyamán tartott előadásában, hangsúlyozva, hogy az *olvasórétegek közti nívókülönbségek csak időlegesek*, s az igényszintek egyazon időpontban sem különülnek el élesen. *A szocialista könyvtárügy tehát differenciálni fogja könyvtári hálózatait*, anélkül azonban, hogy elkülönítené, eltávolítaná őket egymástól. Az egységes rendszer megkönnyíti az átmenetet „a fejlettebb olvasó számára a közművelődési könyvtárból a tudományos könyvtárba”.

Amikor Dienes egyetlen gondolatmenete kapcsán végigfutunk a közművelődési könyvtárpolitika egyik ellentmondáspárjának az osztályharc változó feltételei közti alakulásán, lehetetlen legalább nem érintenünk annak mai megjelenését. A tudomány közvetlen termelőerővé válásának, a szakismeretek gyors avulásától sürgetett permanens képzés napirendre kerülésének *mai feltételei közt a közművelődési könyvtár ehhez mért szintemelésén*, a szakmai és általános műveltségzszerzés magas követelményeivel lépésttartó *általános nyilvános könyvtár korszerű megalósításán* fáradozva, *a hivatás minőség*i oldala, az intenzív fejlesztés, a szakmai és tudományos igénnyel fellépő olvasó kerül érdeklődésünk középpontjába. Érdemes elgondolkozni azon, milyen ellentmondások csíráira utal Dienes, ha köztünk van ez új tendenciát tudatosító 1970-es könyvtárkonferencián. Úgy érezzük, nem pusztá játék a párhuzamokkal, ha feltételezzük: *a nyírségi ingázó munkások kulturális ellátására, a tanyák népére, a külterületek lakóira*, a kispolgári ízlés nyugözte rétegekre irányítja a könyvtárosok lelkiismeretét. Mindazokra, akik számára még nincs itt a könyvtári Kánaán. Sietünk hozzátenni: az 1970-es konferencia nemcsak abban a tekintetben mérte fel helyesen a könyvtárügy feladatait a szocializmus építésének jelen, előrehaladott szakaszában, hogy az érdeklődés homlokterébe állította az igényes olvasót, a szakmai és tudományos irányba fejlődő szükségleteket, hanem mintegy horizontális irányban is: azzal, hogy *a még nem rendszeres olvasó rétegek megnyerését programra tűzte*,

s azzal, hogy a *könyvtár művelődési alapintézmény jellegét* hangsúlyozva, az iskolázással szorosan összefüggő, azt kiegészítő és betetőző *állampolgári jog gyakorlásának feltételeként* jelölte meg a könyvtárakról való állami gondoskodást. Mindez pedig nem egyéb, mint az ötvenes évek osztályharcos jelentőségű, tömeghatású könyvtári vívmányainak megszilárdítása s egy *magasabb szinten való továbbfejlesztése*. Mégis (vagy éppen ezért) helyénvalónak érezzük a magunk közé gondolt Dienes László képviselt ellenvetését, mert nyomatékokot ad törekvéseink extenzív oldalának s tömegkultúránk egyes konkrét, időszeri problémáira való utalással *szempontot kínál olvasópolitikánk társadalmilag differenciált, pártos megtervezéséhez* is.

Az új szinten kifejtendő tömeghatású munka *szervezeti* feltételeit keresve, ugyancsak haszonnal böngészhetjük Dienes írásait. Centralizáció a könyvtárügy területén c., 1911-es tanulmánya ma is értékes szempontokat kínál azok számára, akik *ellátási rendszerek kiépítésével* törekszenek elérni a kettős célt: a hatóságár topográfiai és szociológiai értelemben való maximális kiterjesztését — s ugyanakkor a könyvtár alkalmassá tételét a *teljes* igényskála kielégítésére. Éppen csak utalva a külön tanulmányozást érdemlő későbbi írásokra, amelyekben Dienes a modern könyvtárszervezés korán felismert általános elveit a Tanácsköztársaság és a 45 utáni Magyarország konkrét feltételeire alkalmazva továbbfejlesztji, még csak egyet emelünk ki az időszeri törekvéseinket segítő, nekünk szóló üzenetei közül: azt, amely *a könyvtáros személyére*, hivatásbeli alkalmasságának összetevőire vonatkozik.

Dienes személyében, pályájában klasszikus teljességgel testesülnek meg azok az eszmények, világnézeti, művelődésbeli és szubjektív tényezők, amelyekben — erre vonatkozó saját reflexióival egyetértve — ma is a jó könyvtáros személyiségének lényeges összetevőit látjuk. Hogyan járulnak hozzá e könyvtároseszmény megvalósulásához még látszólagos kitérői is — tevékenysége a forradalom vezérkarában, kolozsvári szerkesztősége, esztétikai és regényírói munkássága, moszkvai kutató és nyelvtanári munkája, 48 utáni professzorkodása —, annak elemzése *elméleti értékű életanyaggal* gazdagítaná a könyvtáros tipológiáját. Valamennyi „kitérőn” szóhoz jutnak a *sarkalatos könyvtárosi erények*: progresszív elkötelezettség, a szolgálat igenlése, propagatív hajlam, pedagógiai véna, értő tisztelet az irodalom s mások alkotásai iránt, ha kell, *az önmegvalósító, közvetlen alkotótevékenység rovására*. Az akták szükszavúságával *Szabó Ervin* a következőképpen indokolja előterjesztésében Dienes könyvtárosi kinevezését: „Dienes László tudomásunk szerint bő nyelvismeretekkel bír, a közgazdasági elméleti irodalom terén máris működik s egyáltalán tudományos hajlandóságú fiatalember: úgy hisszük, hogy a könyvtár speciális igényeinek jól meg fog felelni.” Dienes tehát mint ígéretes tudósnövendék tűnt alkalmasnak *Szabó Ervin* mércéje szerint a könyvtárosságra. Az „úgy hisszük” enyhe fenntartásában pedig az a kérdés van elrejtve, össze tudja-e majd egyeztetni a jelölt *tudós törekvéseit a könyvtári aprómunkával*. A tizes években készített bibliográfiák egész sorával bizonyította Dienes, hogy ebben a tekintetben is méltó mesteréhez. Arról pedig, hogy a kor hivatali aktájában végképp nem említhető, de *Szabó Ervin* szemében annál döntőbb politikai, világnézeti követelménynek is becsülettel megfelelt, *a munkásosztályhoz, Marxhoz való életre szóló hűsége* tanúskodik.

Kőhalmi Béla írja nekrológiájában: „*Szabó Ervin* — ha ebben a Városházán dühöngő protekcionizmus meg nem gátolta, a munkásmozgalommal együttthaladó értelmiségiek közül választotta ki közvetlen munkatársait. Ebből a körből való volt Dienes László is, a filozófiával, irodalommal foglalkozó fiatal tudós, aki ekkor kezdett el alaposan foglalkozni Marx közgazdasági tanáival. Az első világháború előtti haladó magyar értelmiségnek — két kezünkön bőven megszámlálhatóan — csak néhány tagja ismerte, tanulmányozta A tőké-t. *Dienes László* azok közé a ritka kevesek közé tartozott, akik A tőké-ben nemcsak egy közgazdasági munkát láttak, hanem azt tartották, hogy az *anyagilag lét fejlődésének, a közgazdaság törvényeinek ismerete nélkül nem lehet filozófiát és irodalmat művelni.*”

De nem esünk-e a derekasság és sokoldalúság példaként való odaállításával a történetietlenség hibájába? Személyzetpolitikánk jelen lehetőségeit (a munkaerőkinálatot, pályánk vonzerejét) tekintve, talán igen. De talán nem, ha az *objektív szükségletekre*, a művelés, a világnézetformálás, a gyűjteményépítés és a tudományos információ összetett feladataira gondolunk, amelyek *ma többet követelnek a könyvtárostól, mint valaha*. És egy Dienes László eszménye szerinti „centralizált”, optimalizált munkamegosztásos szervezetben nem érezzük utópisztikusnak sem a követelményt, hogy *a kulcsfontosságú munkaköröket értelmiségünk java erőt, az Ó mértékével mérhető egyéniségek* lássák el.

C s ű r y I s t v á n